

UDK: 37.018.3
371.8(497.5)"1945/1954"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 8. 4. 2013.
Prihvaćeno: 18. 7. 2013.

Đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945. – 1954. – prosvjetne i odgojne ustanove ili “azili za prehranu i noćenje”?

TATJANA ŠARIĆ

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad se bavi organizacijom i uvjetima života u đačkim domovima u Narodnoj Republici Hrvatskoj u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata do polovine pedesetih godina XX. stoljeća. U uvjetima potrebe većeg broja stručnjaka, vezano za ubrzanu industrijalizaciju zemlje, došlo je i do osnivanja novih škola te većeg priljeva učenika, a vezano za to i osnivanja novih đačkih domova. U radu su prikazani osnovni problemi koji su, u prvom redu zbog nedostatka novca i stručnoga vodstva, pogađali pitomce domova.

Ključne riječi: Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Narodna Republika Hrvatska, socijalizam, đački domovi, školovanje, pitomci.

Uvod

U neposrednom je poraću u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) jedna od dominantnih značajki nove komunističke vlasti bio nametnuti ubrzani razvoj zemlje u svim područjima. Ratom razorena zemlja s mnogim uništenim resursima tražila je velike napore u izgradnji i obnovi. Uslijedile su promjene – agrarna reforma, industrijalizacija i elektrifikacija te izgradnja socijalističkoga društva zahtijevale su stanovništvo s općim i stručnim znanjima, ali i ideološkom nadogradnjom. Budući da je stanovništvo FNRJ mahom bilo neobrazovano, vlasti su potaknule veliku kampanju prosvjećivanja, opismenjivanja i planskoga školovanja stanovništva – starijeg, kojem je nedostajalo stručnih znanja, a pogotovo djece i mladih.

Prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva iz 1931., u Jugoslaviji je bilo 44,6% nepismenih.¹ Godine 1948. od cjelokupnog stanovništva u Jugo-

¹ Gavro CERović, *Razvitak omladinskih organizacija u posleratnom periodu (1945.-1958.)*, Beograd, 1959., 41.

slaviji više od trećine bilo je bez ikakve školske spreme, preko 53% imalo je završenu samo osnovnu školu, oko 8% imalo je nepotpunu srednju školu, 3% srednjoškolsko obrazovanje, a približno toliko fakultetsku spremu.² Podaci o broju nepismenih u Hrvatskoj nakon rata u izvorima i literaturi variraju od oko 300 000 pa sve do 450 000 ili čak preko 500 000 u 1953. godini.³ Ipak se čini da je realan broj 1945. iznosio oko 350 000.⁴ Nepismenost je dijelom bila toliko raširena zbog nekoliko ratnih godina tijekom kojih se u mnogim krajevima nije provodila nastava u školama, ali i zbog velikog dijela seoskoga stanovništva koje se nije školovalo.

Školovanje je stoga, radi izgradnje novoga socijalističkog društva, kao i ideološkoga i političkoga oblikovanja mladih – budućih djelatnika u svim granama gospodarstva i društva – u duhu marksističko-lenjinističke ideologije bilo vrlo bitno.⁵

Školovanje mladih i đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj – organizacija i odnosi

Plansko i stručno školovanje mladih uvjetovalo je pojačani priljev učenika u razne vrste škola u Hrvatskoj. Budući da su se u prijeratnome razdoblju školovala većinom “buržoaska” djeca iz građanskih obitelji, a ona iz seljačkih ili radničkih obitelji u mnogo manjoj mjeri, vlasti Narodne Republike Hrvatske (NRH) željele su to promijeniti. Promjenom socijalnoga sastava učenika željelo se doći do ideološki i stručno potkovanih budućih radnika “ispravnog” podrijetla. Stoga su vlasti poticale nastavak školovanja seoske i radničke djece.⁶

Pitanjima školstva bavilo se u okviru Vlade NRH Ministarstvo prosvjete, koje je djelovalo preko svojih izvršnih lokalnih tijela na terenu – povjereništva za prosvjetu, odnosno prosvjetnih odjela pri kotarskim (okružnim, gradskim) narodnim odborima (NO). Od 1947., kada je došlo do reorganizacije prosvjet-

² Marija OBRADOVIĆ, “Društveni koreni komunističke partijske elite u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata”, *Dijalog povjesničara-istoričara* 5, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb, 2002., 383. Moguće je da navedeni postoci koje donosi Marija Obradović nisu u potpunosti točni jer njihov zbroj u izvornome članku iznosi 102,5%. Bez obzira na nepreciznost, mogu poslužiti kao okvirni orijentir.

³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (dalje: RK SSOH), Četvrti kongres NOH-a, Izvještaj o radu organizacije i CK između Trećeg i Četvrtog kongresa NOH-a, 1953.; Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb, 2002., 216.

⁴ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 210.

⁵ Zlata KNEZOVIĆ, “Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 26/1994., br. 1, 48.

⁶ Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd, 1988., 145.

no-kulturnoga sustava, prešlo se na operativno upravljanje prosvjetnim institucijama, pri čemu je Ministarstvo prosvjete dobilo naredbodavnu ulogu. U skladu sa smjerom decentralizacije u državi, od 1950. opet se mijenja i uloga ministarstva, pri čemu lokalna tijela dobivaju veće kompetencije. Od 1951. ulogu Ministarstva prosvjete preuzima novoosnovani Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu Vlade NRH, koji je trebao imati koordinativnu ulogu u vođenju politike.⁷

Kako bi se omogućilo ili olakšalo školovanje što većem broju radničke i seljačke djece, otvarani su diljem zemlje, uz mnoge novootvorene škole, đački domovi. Budući da u selima, odakle je potjecao velik broj učenika, nije bilo dovoljno ni osnovnih, a kamoli srednjih ili stručnih škola, učenici su dolazili na školovanje u veća mjesta ili gradove te su bivali smješteni u đačke domove koji su se otvarali pri školama ili poduzećima.

U sastavu Ministarstva prosvjete djelovao je u tu svrhu Odsjek za đačke domove, koji je nadzirao prosvjetne i odgojne aspekte njihova djelovanja⁸, a nadzor nad higijenom i zdravljem u domovima osiguravalo je Ministarstvo narodnoga zdravlja.

Izvan tog sustava ipak su većinom ostali domovi učenika u privredi jer su strukovne škole i škole učenika u privredi bile vezane uz njihova resorna ministarstva savezne i republičke razine.

Budući da je i organizacija Narodne omladine Hrvatske (NOH) bila zadužena pratiti odgoj i obrazovanje mladih naraštaja, bavila se i pitanjima školovanja i smještaja te rješavanjem pitanja učenika slabijega imovinskog statusa, dodjele stipendija te njihova smještaja u đačkim domovima. U okviru organizacije NOH-a za škole je bio zadužen Odjel za škole. On je bio pomoćno tijelo Zemaljskoga vijeća NOH-a čiji je zadatak bio pomoć u upravljanju radom organizacije Narodne omladine u svim vidovima, u gimnazijama, učiteljskim školama, srednjim stručnim školama, školama učenika u privredi te đačkim domovima i internatima.

Koliko je točno škola u neposrednom poraću uopće bilo u NR Hrvatskoj? Do egzaktnih podataka nije bilo moguće doći jer se podaci iz različitih izvora ne podudaraju, pa se može baratati s okvirnim brojevima. Informacije koje su pronađene su sljedeće: 1945. bilo je u Hrvatskoj 3025 osnovnih četverogodišnjih škola⁹, a školske godine 1946./47. 3034 osnovne i 74 sedmogodišnje škole.¹⁰ Također su 1947. radile 44 potpune gimnazije, 3 klasične i 2 privatne –

⁷ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 172.-176.

⁸ *Isto*, 175.

⁹ *Isto*, 180.

¹⁰ HDA, 291 Ministarstvo prosvjete (dalje: MPRO), 2.2.3. Izlazna izvješća, Stanje i uspjeh osnovnih i sedmogodišnjih škola u šk. god. 1946./47. i novi zadaci u narednoj šk. god., 2. Prema: K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 180., 1946. postojala je 3391 osnovna četverogodišnja i 74 sedmogodišnje škole.

nadbiskupska klasična u Zagrebu i klasična gimnazija u Pazinu, koja nije imala formalno odobrenje za rad.¹¹

Osim toga djelovalo je još 16 škola učenika u privredi Ministarstva industrije sa 2300 učenika u 11 domova pri poduzećima, 111 škola i 48 tečajeva pri Ministarstvu lokalnoga saobraćaja s još 14 000 polaznika. Nižih stručnih škola bilo je 38, a srednjih stručnih škola (tehnikuma) bilo je u NRH 1947. godine 39.¹² Te je godine škole učenika u privredi pohađalo oko 17 600 učenika.¹³

Godine 1947. postojale su 3373 četverogodišnje i 159 sedmogodišnjih škola¹⁴, a 1948. 3538 četverogodišnjih i 159 sedmogodišnjih škola.¹⁵ Početkom 1949. djelovale su 192 sedmogodišnje škole. Te su godine u Hrvatskoj djelovale još 142 niže stručne škole sa 16 605 učenika i 64 srednje stručne škole sa 6891 učenikom.¹⁶ U ožujku 1948. u NR Hrvatskoj bilo je 25 188 učenika škola u privredi, a prema procjenama bilo ih je potrebno još toliko.¹⁷

Godine 1950. u Hrvatskoj je postojalo 4047 raznih školskih ustanova (bez visokih škola). Osim 2889 osnovnih sedmogodišnjih škola, tu je bilo 46 potpunih gimnazija te 473 stručne škole sa 63 000 učenika.¹⁸

Donošenjem *Zakona o radničkom samoupravljanju* 1950. napravljena je i velika promjena u sustavu školovanja učenika u privredi. Tada je uz poduzeća osnovano niz industrijskih škola – 1949. industrijske škole u Hrvatskoj pohađalo je 5434, a 1953. 8500 učenika. Škole su tada došle i pod neposredno rukovodstvo gradskih odnosno kotarskih odbora.¹⁹

Prijelazom na novi ekonomski sustav slijedom smjera samoupravljanja i davanja većih ingerencija lokalnim samoupravama te promjenom sustava financiranja mladih, škole učenika u privredi i industrijske škole djelomično su prepuštene financiranju poduzeća uz koja su bile vezane. Zbog negativnih posljedica takva načina funkcioniranja i nedostatka sredstava, u razdoblju od

¹¹ HDA, MPRO, 2.2.3. Izlazna izvješća, Stanje i uspjeh osnovnih i sedmogodišnjih škola u šk. god. 1946./47. i novi zadaci u narednoj šk. god., 2; K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 180.

¹² HDA, MPRO, 2.2.3. Izlazna izvješća Komitetu za škole i nauku u Beogradu, Izvještaj o radu Ministarstva prosvjete NRH u 1947., 2.

¹³ “Sa više plana pridimo uzdizanju novih kadrova naročito učenika u privredi”, *Omladinski borac* (Zagreb), 17. VIII. 1947., 3.

¹⁴ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 180.

¹⁵ Katarina SPEHNJAK, “Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.”, *ČSP*, 25/1993., br. 1, 76.

¹⁶ “II. izvanredno zasjedanje Sabora NR Hrvatske”, *Vjesnik Narodne fronte Hrvatske* (Zagreb) (dalje: *Vjesnik NFH*), 22. I. 1949., 5.

¹⁷ “Našoj industriji treba još 25.000 učenika u privredi”, *Vjesnik NFH*, 15. V. 1948., 3.

¹⁸ HDA, 1220 Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: CK SKH), Plenumi, Prosvjetni problemi i školstvo u NRH, referat N. Sekulić-Bunka na Četvrtom plenumu CK SKH 17. 4. 1950., 1.

¹⁹ HDA, RK SSOH, Četvrti kongres NOH-a 1953., Referat Antuna/Kepija Krajnovića o socijalističkom odgoju omladine, materijali.

1950. do 1955. broj škola učenika u privredi smanjio se za 30%, a industrijskih za 33%.²⁰ U Hrvatskoj je u razdoblju od 1949. do kraja 1953. broj učenika u privredi smanjen za oko 9000,²¹ kao i broj đačkih domova.²²

Nova je vlast nastojala što prije urediti stanje u đačkim domovima, pa je već u studenome 1945. Vlada donijela *Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu*.²³ Đački su domovi time definirani kao državne prosvjetne ustanove za odgoj i školovanje srednjoškolske omladine koje otvaraju prosvjetni odjeli okružnih odnosno gradskih narodnih odbora kod svake učiteljske i srednje škole, uz odobrenje Ministarstva prosvjete. Te đačke domove uzdržavali su okružni narodni odbori iz kredita odobrenih za uzdržavanje đačkih domova, zatim iz prihoda imanja đačkih domova te redovnih mjesečnih doprinosa učenika koji su mogli plaćati.²⁴ Uredbom o đačkim domovima za omladinu srednjih i stručnih škola Vlade NRH, tj. ministra prosvjete dr. Zlatana Sremca i predsjednika Vlade dr. Vladimira Bakarića, od 17. rujna 1946., zadatak đačkih domova bio je “omogućiti nadarenoj djeci širokih narodnih slojeva školovanje, (...) odgojiti je tjelesno i duhovno (...), a naročito pružiti joj osjećaj ljubavi prema domovini i osjećaj bratske povezanosti naših naroda surađujući u NOJ”.²⁵ Tom su Uredbom ukinuti i svi đački domovi (internati, konvikti) koji su do tada postojali, osim onih koje je odobrila “narodna vlast” i onih koji do 15. listopada 1946. dobiju dozvolu za rad.²⁶

Domovi su bili osnivani posebno za djevojke, a posebno za mladiće, i to đački domovi učiteljskih škola te đački domovi gimnazija.²⁷ Domove učenika u privredi osnivali su okružni narodni odbori koji su se uzdržavali budžetom NO-a te doprinosima učenika od njihovih plaća. Zanimljivo je da je udio participiranja učenika u troškovima doma iznosio i do 90% njihove plaće. Dom je zauzvrat, uz smještaj i prehranu, učenicima trebao osiguravati i odjeću, obuću te školske knjige i ostale potrepštine.²⁸

Unatoč tom planu bilo je problema s financiranjem učeničkih domova jer je sredstava uvijek nedostajalo, a situacija se dodatno zakomplicirala uslijed

²⁰ G. CERVIĆ, *n. dj.*, 57.

²¹ “Socijalistički društveni odnosi i odgoj omladine”, *Novine mladih* (Zagreb), 12. XII. 1953., 2.

²² G. CERVIĆ, *n. dj.*, 57.

²³ “Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu”, *Narodne novine Federalne Hrvatske* (Zagreb) (dalje: *NN FH*), br. 64, 9. XI. 1945.

²⁴ *Isto*.

²⁵ “Uredba o đačkim domovima za omladinu srednjih i stručnih škola”, *Narodne novine Narodne Republike Hrvatske* (Zagreb), br. 120, 20. IX. 1946., 16.

²⁶ *Isto*.

²⁷ “Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu”, *NN FH*, br. 64, 9. XI. 1945.

²⁸ “Pravilnik o organizaciji i radu domova učenika-ca u privredi na području NRH”, *Narodne novine* (Zagreb) (dalje: *NN*), 34/1947., 15. IV. 1947.

rasformiranja okružnih narodnih odbora pod čijom su kompetencijom domovi bili do školske godine 1946./47. U dosta su slučajeva sredstva predviđena za financiranje domova do tada bila potrošena, pa se domovi nisu mogli više uzdržavati. Od tada domovi uz potpune gimnazije i učiteljske škole potpadaju pod ingerenciju Ministarstva prosvjete, a domovi uz niže gimnazije i sedmoletke pod kotarske narodne odbore.²⁹

Koja su djeca mogla biti primljena u đačke domove? Preporuka Ministarstva prosvjete bila je da se primaju samo socijalno nezbrinuta djeca i siromašni učenici koji se ni na koji drugi način ne bi mogli školovati te darovita djeca s najmanjim školskim uspjehom “doobar”. Upis u domove obavljao se na temelju ovjerenih uputnica dobivenih od mjesnih i kotarskih narodnih odbora sa svim potrebnim osobnim podacima te uz preporuku frontovskih organizacija.³⁰ O primanju djece u domove odlučivali su prosvjetni odbori okružnih narodnih odbora na prijedlog nižih NO-a, socijalnih odjela NO-a ili na molbu roditelja. Žalbe vezano za ta pitanja rješavalo je Ministarstvo prosvjete.³¹

U domove učenika u privredi primani su učenici koji su se školovali za buduće stručnjake u raznim granama gospodarstva i time bili najvažnija skupina mladih za razvoj gospodarstva i industrijalizaciju zemlje, učenici škola u privredi i industrijskih škola. U tim su se školama školovali većinom mladići, a djevojaka je bilo tek 4%. Budući da se broj žena u industriji želio povećati u velikom broju, samim time trebao se povećati i udio djevojaka u školama učenika u privredi – na 35-40%.³²

Ti su učenici, uz pohađanje nastave, bili i zaposleni u privrednim poduzećima, kod zadruga ili privatnih poslodavaca. Domovi su bili pod nadzorom i financiranjem tih poduzeća ili narodnih odbora. U dom su primani učenici koji su regulirali svoj odnos s poslodavcem ugovorom o učenju te prije svega “neopskrbljeni” učenici, što je značilo da nemaju drugih izvora prihoda osim svoje plaće, a roditelji ih ne mogu uzdržavati. Prednost pri primanju imala su i djeca palih boraca Narodnooslobodilačkoga rata i ratnih invalida, djeca bez roditelja, radnička i seljačka djeca te djeca pod starateljstvom.³³

Unatoč preporukama Ministarstva dolazilo je do kršenja procedure, pa su u nekim krajevima, primjerice na varaždinskome području, u domove primana i djeca roditelja koji bi ih mogli školovati i na drugi način. Financijsko participiranje roditelja također nerijetko nije bilo ujednačeno, a na primanje djece

²⁹ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujanj 1947., kut. 1.

³⁰ *Isto*.

³¹ “Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu”, *NN FH*, br. 64, 9. XI. 1945.

³² “Našoj industriji treba još 25.000 učenika u privredi”, *Vjesnik NFH*, 15. V. 1948., 3.

³³ “Uputstvo za donošenje pravila za upravljanje domovima učenika u privredi”, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (Beograd) (dalje: *SL FNR*), 38/1949., 4. V. 1949., 536.

utjecale su i komisije pri domovima, koje su u nekim slučajevima bile sklonije primitku djece iz svog kotara nauštrb djece iz drugih krajeva.³⁴

Neki bi roditelji jednostavno doveli svoju djecu u dom, premda nisu bila primljena, i ostavili ih među primljenom djecom. Kada bi uprava doma ustanovila da su u domu i djeca koja nisu primljena, obično bi naknadno primila i njih “jer je bilo nezgodno da djecu vraćaju”.³⁵ I te su nepravilnosti doprinosile pretrpanosti đačkih domova.

Djeca su ispisivana iz domova na temelju nekoliko razloga: završetkom školovanja, na zahtjev roditelja, nastupom služenja vojnoga roka, isključenjem iz škole te po kazni koju bi izricala uprava doma, a potvrdio okružni NO.³⁶ Učenici u privredi otpušteni su iz domova i kad bi položili stručni ispit, zatim ako bi poslodavac preselio poduzeće u drugo mjesto, a učenik ga slijedio, ako učenici ne bi na vrijeme platili mjesečni doprinos ili ako bi neopravdano prekinuli rad u razdoblju dužem od 14 dana.³⁷

Podaci o broju đačkih domova u Hrvatskoj variraju. Godine 1945./46. postojala su u NRH 83 đačka doma, od čega 12 uz učiteljske škole. U godini 1946./47. taj je broj smanjen na 78, od čega 14 uz učiteljske škole. Godine 1947./48. bilo je 60 đačkih domova, od čega 15 uz učiteljske škole. Priključenjem Istre taj se broj povećao za 13, od čega je samo jedan bio uz učiteljske škole. Broj domova uz srednje škole smanjen je fuzijom ili zatvaranjem domova s manjim kapacitetom (ispod 100 pitomaca), koji su se pokazali kao preskupi, te zbog nedostatka odgajatelja i drugih stručnih kadrova (higijeničara ili ekonomata). Neki manji domovi ukinuti su i zbog nedostatka većih zgrada potrebnih za proširenje.³⁸

Godine 1947. spominje se u izvorima postojanje 71 đačkog doma u kojima je boravilo 8030 djece, od kojih 60% seljačke, 25% radničke i 15% djece iz obitelji ostalih zanimanja.³⁹ Za istu godinu drugi izvor navodi postojanje 25 republičkih đačkih domova pod ingerencijom Ministarstva prosvjete te još 47 pod nadležnošću kotarskih i gradskih narodnih odbora, dakle ukupno 72 doma s ukupno 9233 učenika.⁴⁰

³⁴ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujan 1947., kut. 1.

³⁵ HDA, MPRO, Kabinet pomoćnika, Izvještaji o obilasku domova, Izvještaj o pregledu rada srednjoškolskih internata u Karlovcu, 5. 6. 1947., kut. 8.

³⁶ “Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu”, *NN FH*, br. 64, 9. XI. 1945.

³⁷ “Pravilnik o organizaciji i radu domova učenika-ca u privredi na području NRH”, *NN*, 34/1947., 15. IV. 1947.

³⁸ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujan 1947., kut. 1.

³⁹ HDA, MPRO, 2.2.3. Izlazna izvješća Komitetu za škole i nauku u Beogradu, Izvještaj o radu Ministarstva prosvjete NRH u 1947., 2.

⁴⁰ “Razvitak i rad naših đačkih domova”, *Vjesnik NFH*, 7. IV. 1949., 3.

Školske godine 1947./48. u đačkim je domovima boravilo oko 10 000 pitomaca, a prethodne ih je bilo 8650.⁴¹ Godine 1948. broj domova u odnosu na prethodnu godinu nije se povećao, a 1949. postojala su 72 doma. Godine 1950. već je bilo 87 domova, ne brojeći one u Istri, kojih je bilo još 13. U đačkim je domovima 1948. boravilo 9850 učenika, 1949. bilo ih je 9693, a 1950., kada je sagrađeno više domova, čak 12 035.⁴²

Za 1948. nalazimo klasifikaciju domova prema pripadnosti pojedinim srednjim školama. Struktura je sljedeća: 21 gimnazijski dom, 11 učiteljskih domova, pet internata gimnazija i učiteljskih škola, osam internata tehničkih škola, četiri internata građevinskih tehnikuma, pet internata ekonomskih tehnikuma, dva geodetska, devet internata poljoprivrednih tehnikuma, jedan internat veterinarske škole, dva internata šumarskih tehnikuma, 10 internata medicinske škole, jedan internat rudarskoga tehnikuma, a za broj domova učenika u privredi u 1948. nema podatka.⁴³

U školskoj godini 1949./50. uz škole učenika u privredi i niže industrijske škole bila su 142 doma. Od toga ih je 47 bilo pod gradskim i kotarskim narodnim odborima, 47 uz poduzeća republičkoga značenja, 29 uz poduzeća od saveznoga značenja i 19 domova uz vojno-industrijska poduzeća.⁴⁴ U njima je ukupno živjelo 10 785 pitomaca.

Đački domovi u Hrvatskoj

Godina	Ukupan broj đačkih domova	Broj pitomaca đačkih domova
1945./46.	83	
1946./47.	78	8030
1947./48	60 + 13	8650/10 000
1947.	71/72	8030/9233
1948.	72	9850
1949.	72	9693
1950.	87 + 13/149	12 035/23 488

Godine 1950. bilo je 100 domova za učenike osnovnih (55 domova) i srednjih škola pod resorom Ministarstva prosvjete sa 14 660 pitomaca te još 49 pod resorima drugih ministarstava s još 8828 pitomaca.⁴⁵ Kako se vidi iz priloženih brojki, one nisu ujednačene i nije potpuno jasno kako su pojedina državna i

⁴¹ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujan 1947., kut. 1.

⁴² HDA, CK SKH, Agitprop, Đački domovi u NRH, 1950., 12.

⁴³ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Materijalno stanje i domovi, 1948.

⁴⁴ HDA, CK SKH, Politbiro, Pozivi i prilozi za sjednice, Informacije o stanju u đačkim domovima, 1950., 4.

⁴⁵ *Isto.*

partijska tijela vodila evidenciju o đačkim domovima. Jesu li brojeni svi domovi ili su razvrstavani po pojedinim školama, nadležnostima ustanova koje su za njih bile zadužene ili teritorijalnome principu? Činjenica je da popisi nisu usustavljeni, pa se može dobiti tek približna slika brojčanoga stanja domova i njihovih pitomaca.

Uvjeti života u đačkim domovima

Kakvi su zapravo bili đački domovi i uvjeti života u njima? Iako je Vlada NRH već od 1945. počela s izdavanjem pravilnika i uputa za rad đačkih domova, u praksi je provođenje danih uputa bilo različito.⁴⁶ Primjerice, u *Uputi o radu đačkih domova* koju je Vlada NRH izdala još u rujnu 1946. detaljno je propisan način njihova rada. Ipak, u većini je domova život bio ispod zadovoljavajuće razine. Kako je broj učenika koji se slijevao u gradove premašivao kapacitet đačkih domova, oni su bili prenatrpani i umjesto da funkcioniraju kao odgojne ustanove, pretvarali su se u “azile za prehranu i prenoćivanje”.⁴⁷

Što je to sve bilo propisano u *Uputi o radu đačkih domova*? Zadaci upravitelja, ekonoma, odgajatelja, standardi prehrane, higijene i stanovanja, pedagoški te kulturni, zabavni i ostali sadržaji. Upravitelji domova trebali su biti pedagoške struke s najmanje tri godine iskustva u pedagoškome radu, a odgajatelji su trebali imati završenu višu pedagošku školu ili potpuno srednjoškolsko obrazovanje uz završeni specijalni pedagoški tečaj za odgajatelje.⁴⁸

Kao prvi zadatak upravitelja navodi se briga za zdravlje djece, što je značilo brigu o smještaju u domu, pravilnoj i uravnoteženoj prehrani (zbog koje je svaki dom trebao imati malo seosko gospodarstvo), očuvanju higijene, održavanju prostorija, grijanju u zimskim mjesecima. Kao zadaće ravnatelja navode se i nabava sportskih rekvizita, igraćaka i igara, popunjavanje knjižnice itd. Kako bi se pratila fluktuacija učenika kroz dom, upravitelj je trebao voditi i “knjigu kretanja đaka”, u koju su se upisivali svi učenici doma, trajanje njihova boravka u domu i izbjivanje zbog posjeta roditeljima ili ljetovanja.⁴⁹

No najvažniji zadatak upravitelja bio je organizacija i upravljanje odgojno-obrazovnim radom đačkoga doma, pri čemu se naglašavala važnost obrazovanih i kompetentnih odgajatelja upoznatih s metodikom pedagoškoga rada, koji bi s pitomcima doma radili u suradnji sa školskim nastavnim osobljem. Odgajatelji su svoj stručni rad trebali poboljšavati sudjelovanjem na sastanci-

⁴⁶ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Đački domovi, Upute za rad đačkih domova, 3. 5. 1946.

⁴⁷ Prilog zapisniku od 29. 3. 1951. – “Prijedlog za uvođenje produženih osnovnih škola”, *Zapisi iz Politbira CK SKH 1945. – 1952.*, sv. II., prir. Branislava Vojnović, Zagreb, 2007., 712.

⁴⁸ “Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu”, *NN FH*, br. 64, 9. XI. 1945.

⁴⁹ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Đački domovi, Upute za rad đačkih domova, 3. 5. 1946.

ma organiziranim svakih 14 dana, za koje bi se pripremali materijali, a slijedila bi rasprava.

Domovi su trebali funkcionirati prema godišnjem planu rada koji je izradio upravitelj, a u njemu su bili navedeni svi aspekti važni za rad doma i detaljan plan za predstojeću godinu. Sadržavao je organizacijske i ekonomske mjere, mjere koje se tiču fizičkoga odgoja i organizacije svakodnevnoga života učenika, obrazovno-odgojnoga rada, zatim plan radne obuke i radnog odgoja (misli se na upućivanje učenika u rad u domu i na njegovu gospodarstvu) te metodičkog rada (usavršavanje stručnih znanja odgajatelja).⁵⁰

Uputa o radu đačkih domova propisivala je kućni red za sve domove i raspored dnevnih aktivnosti za učenike: ustajanje je bilo u 6 sati. Od 6:30 do 7:15 trajalo je pospremanje kreveta, tjelovježba i umivanje. Doručak je bio od 7:15 do 7:30, a od tada do 13 sati bilo je vrijeme predviđeno za boravak u školi. Od 13 do 14 sati bio je ručak i odmor, a od 14 do 15 sati šetnja. Od 15 do 15:30 bilo je vrijeme predviđeno za pojedinačno učenje, a zatim do 17 sati odmor i užina. Vrijeme do 19 h bilo je za rad u kružocima, nakon čega je slijedila večera između 19 i 19:30, do 21 h kulturno-prosvjetni rad ili slobodno vrijeme, a do 21:30 pranje i spremanje na spavanje. Odlazak na počinak bio je u 21:30 za mlađe grupe, a u 22 h za starije.

Jedan dan u tjednu bilo je predviđeno kupanje učenika, krpanje i popravak rublja te posjeti roditelja. Nedjeljom su bili predviđeni izleti, šetnje prirodom, posjeti kinu, kazalištu, utakmicama itd.⁵¹

Mladi su u domu trebali biti odgajani prema ideološkim načelima koja su vladala u cijeloj državi – slijedeći liniju Komunističke partije / Saveza komunista i Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske / NOH-a kao njene transmisije i pomlatka. Proklamirana su načela bratstva i jedinstva, poštivanja jednakopravnosti i slobode bez obzira na socijalno podrijetlo, nacionalnost, vjeru ili spol. Veoma je važno bilo mlade u domovima odgajati u duhu zajedništva i pripadnosti zajednici. Vladala je parola “Vrijediš koliko daješ zajednici” te je bilo važno stjecati primjenjiva znanja koja mogu biti korisna.

Odgajatelji su trebali biti ljudi koji su osim stručnih znanja i moralnih kvaliteta trebali biti i “politički izgrađeni”, a dužnost im je bila ta znanja stalno usavršavati.

Učenici su se u okviru doma mogli udruživati u “đačke zajednice” s odborom na čelu, kojima je cilj bilo uspješnije svladavanje svih zadataka – učenja, rada u okviru doma, poboljšanja discipline itd. Đačka zajednica organizirala bi se od 30 do 50 učenika koji su bili podijeljeni u sekcije – domaćinsku, higijensku, fiskulturnu, kulturno-prosvjetnu. Radi podizanja discipline djelovao bi đački sud. Odluku o izvršenju kazni za veće prijestupe donosio bi upravitelj doma, za manje đačka zajednica, a kaznu isključenja iz doma morao je potvrditi i okružni narodni odbor.

⁵⁰ *Isto.*

⁵¹ *Isto.*

Stanje je u domovima za učenike srednjih škola bilo prilično neujednačeno. To je proizlazilo i iz činjenice da su domovi bili pod ingerencijom resornih ministarstava (Ministarstva prosvjete, Ministarstva pomorstva, Ministarstva industrije ili Ministarstva zdravlja), ovisno o školama pri kojima su bili otvarani, a ministarstva nisu jednako vodila brigu o đačkim domovima pod svojom skrbi.⁵²

Isto tako, đački su domovi otvarani i pri pojedinim poduzećima za učenike škola u privredi, a za neke su pak domove bili mjerodavni kotarski i gradski narodni odbori. Neki su đački domovi, primjerice srednjoškolski đački dom u Karlovcu, okupljali učenike iz raznih škola, a zbog siromaštva većine učenika taj se dom počeo smatrati “ustanovom socijalne skrbi” umjesto odgojno-obrazovnom ustanovom.⁵³

Uvjeti u gimnazijskim i učiteljskim domovima koji su bili pod Ministarstvom prosvjete, unutar kojeg je za brigu o njima od 1947. formiran i poseban Odsjek za đačke domove, bili su općenito mnogo bolji nego primjerice u domovima škola učenika u privredi. Iako su te škole vlastima bile osobito bitne zbog toga što su se u njima školovali kadrovi važni za industrijalizaciju i privredno jačanje zemlje, upravo je u njima stanje bilo najslabije, a njihovi đački domovi radili su u najlošijim uvjetima. Problemi su u tim domovima postojali na svim razinama: neadekvatan smještaj, nedovoljna prehrana učenika, slaba opskrbljenost odjećom i obućom, slab ili nikakav odgojni i obrazovni rad te nedovoljna zdravstvena skrb za pitomce. Domovi učenika u privredi često su bili smješteni u derutnim i neodgovarajućim zgradama, a njihovi pitomci dobivali su i različite (lošije) tablice za nabavku hrane od učenika u ostalim internatima. Događalo se stoga da u pojedinim takvim domovima, primjerice u Križevcima, učenici i po tri mjeseca ne bi jeli meso, nego bi se hranili uglavnom žgancima i kašom, a u nekima samo kruhom i crnom kavom, te su se žalili i na fizičku slabost zbog nedostatne prehrane i gladi.⁵⁴

U domovima učenika u privredi velik dio pitomaca nije imao ni radnu odjeću koju su domovi bili dužni nabaviti, pa su radili u svojoj, koju su brzo uništili. Nedostajalo je i cipela, kojih su pitomci obično imali samo jedan par, pa kada bi te bile na popravku, pitomci bi izostajali s posla i iz škole, a mnogi nisu imali ni zimske kapute.

Posebno je loše stanje bilo u malim domovima uz manja poduzeća, pogotovo u Zagrebu. Stječe se dojam da su mnoga poduzeća otvarala domove da iskoriste učenike kao jeftinu radnu snagu, a zauzvrat im nisu osigurala odgovarajuće uvjete života. U domovima učenika u privredi postojao je problem jer

⁵² HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Izvještaj Oblasnog komiteta NOH-a upućen CK NOH-a o đačkim domovima u Dalmaciji, 19. 12. 1949.

⁵³ HDA, MPRO, Kabinet pomoćnika, Izvještaji o obilasku domova, Izvještaj o pregledu rada srednjoškolskih internata u Karlovcu, 5. 6. 1947., kut. 8.

⁵⁴ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Izvještaj o sprovođenju zaključaka srednjoškolskih rukovodilaca, 1947.

su oni bili ugovorno vezani uz poduzeća, a neka su poduzeća otkazala ugovore, pa su se domovi morali brinuti sami za sebe. Takav je primjer doma u Savskoj 102 u Zagrebu: u njemu su učenici morali sami prati posteljinu i rublje, dom nije imao odgojitelja, nije bilo nikakve discipline, vladala je anarhija. Mnogi su učenici zbog teškog materijalnog stanja jeli samo jednom dnevno, a razvijao se kriminal među pitomcima.⁵⁵

Vlasti su nastojale poboljšati životne uvjete za učenike u domovima nabavkom novog namještaja, odredbama o selektivnom primanju učenika u domove da bi se doskočilo njihovoj prenapučenosti, izgradnjom sanitarnih čvorova, organiziranjem sistematskih pregleda učenika i zapošljavanjem liječnika i higijeničarki u domovima.⁵⁶ Također su za slabije i bolesne učenike organizirana ljetovanja u ferijalnome đačkom oporavilištu u Gorskom kotaru.⁵⁷

Vlada FNJR još je 1947. donijela *Naredbu o domovima za učenike u privredi*⁵⁸ i *Uputstvo za donošenje pravila za upravljanje domovima učenika u privredi*. Ti su domovi bili pod ingerencijom privrednih poduzeća ili narodnih odbora koji su i trebali donijeti spomenute pravilnike. Pravilnici su trebali sadržavati sve bitne stavke za funkcioniranje domova – od općih odredaba, organizacije doma i stručnoga osoblja, odredaba o normativima prehrane, smještaja i opskrbe, poslovanju samog doma, do pravila o učenicima – njihovu prijmu, pravima i dužnostima te disciplini.⁵⁹ Iako su pravilnici propisivali da je, ovisno o broju učenika, moguće imati veći broj zaposlenih, većina je domova imala samo nužno osoblje. U važnijim pitanjima organizacije i rada doma upravitelj se konzultirao sa savjetom doma. Savjet doma sačinjavali su upravitelj doma, odgajatelji, predstavnici poduzeća (direktor ili personalni), predstavnici škole (ravnatelj i razrednik), povjerenik kotarskoga (gradskoga) narodnog odbora te predstavnici masovnih organizacija i rukovoditelj omladinske organizacije doma. Osim savjeta doma, postojalo je i stručno pedagoško vijeće, koje su činili upravitelj, odgajatelji i predstavnik omladinske organizacije. Ono se trebalo brinuti o pedagoškome radu s učenicima, pratiti njihov uspjeh u školi i poduzeću i baviti se ideološko-političkim i kulturno-prosvjetnim radom te tjelesnim odgojem. U svakom je domu također trebao biti formiran odbor Narodne omladine.⁶⁰ Unatoč formalnim naporima vlasti da poboljša uvjete u domo-

⁵⁵ HDA, RK SSOH, Organizacijsko odjeljenje, prepiska s Centralnim komitetom Narodne omladine Jugoslavije, Stenografski zapisnik sa sastanka Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 4. 4. 1952.; "Učenik u privredi", *Vjesnik NFH*, 29. I. 1952., 2.

⁵⁶ *Izvori za istoriju SKJ: Četvrti kongres SKOJ-a i zajednički kongres SKOJ-a i NOJ-a 1948.*, Beograd, 1985., 328.

⁵⁷ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Zdravstveno stanje i higijenske prilike u đačkim domovima – izvještaj, 27. 6. 1947., kut. 8.

⁵⁸ *SL FNJR*, 110/47., 23. XII. 1947.

⁵⁹ "Uputstvo za donošenje pravila za upravljanje domovima učenika u privredi", *SL FNJR*, 38/1949., 4. V. 1949., 536.

⁶⁰ *Isto*.

vima učenika u privredi, čini se da to u stvarnosti nikad nije zaživjelo, pa su učenici i dalje živjeli i radili u teškim i neprikladnim uvjetima.

Prehrana je općenito bila problem u velikom broju domova; kvantitativno zadovoljavajuća, ali ne i kvalitativno, jer je kronično nedostajalo svježeg voća i povrća, mliječnih proizvoda, a negdje i svježeg mesa, pa su učenici često patili od avitaminoze. U ženskome su domu u Karlovcu 1947. primjerice glavno jelo najčešće bile konzerve, a meso se jelo 2-3 puta tjedno. Redovna prehrana sastojala se od tri obroka, a bolesni i rekonvalescenti imali su pet obroka dnevno. Nije rijetkost bila ni da kuharice potkradaju rezerve hrane, a često su ostaci s tanjura vraćani u kotao i dijeljeni kao obrok. U pojedinim domovima, što je ipak bila iznimka, a ne pravilo, učenici su doslovno gladovali jer su tri puta na dan dobivali samo kruh i crnu kavu (dom učenika u privredi u Petrinji).⁶¹

Najlošije stanje glede prehrane bilo je u Dalmaciji, zbog loše prometne povezanosti i problema transporta hrane. Učenici su se prehranjivali na temelju tablice R-3 koja je bila preniska, a nisu se dodjeljivali ni svi predviđeni artikli. Stoga su mjesečna sljedovanja bila nedostatna za kvalitetnu prehranu učenika. Bilo je slučajeva i da su učenici zbog loše prehrane napuštali domove. Osobito je teška situacija, osim u Dalmaciji, bila i u Lici, na Kordunu, u Primorju te Istri.⁶² Kao mjera poboljšanja donesene su nove tablice za prehranu učenika u domovima, što se nije moglo uvijek provesti zbog toga što su kotarski narodni odbori potrebne namirnice trebali nabavljati na svom terenu, a namirnica nije uvijek bilo. Kao mjera uspjeha redovito se kontrolirala težina učenika, a uspjeh je bio kada bi dobivali na težini.⁶³

Zanimljivo je napomenuti da je prema *Uputama za pravilnike domova srednjih i stručnih škola* vezano za prehranu preporučeno da ona treba biti “dovoljna, a jelo raznovrsno, čisto i ukusno”. Učenici su trebali imati četiri obroka: doručak, užinu, ručak i večeru, a bolesnici i rekonvalescenti i pojačanu, odnosno dijetalnu prehranu, prema savjetu liječnika.⁶⁴

U nekim je domovima stanje bilo vrlo teško oko nabavke ne samo hrane nego i odjeće, kao i ogrjeva za zimu, u čemu se uvelike oskudijevalo jer mjerdavna ministarstva nisu svim domovima osiguravala dovoljno novaca. No nije takvo stanje bilo u svim domovima – u nekima je standard bio mnogo bolji, što je ovisilo o tome je li dom od saveznoga, republičkoga ili pak samo kotarskoga značenja. To je, kao i sposobnost i volja upravitelja doma te ekonomu, utjecalo na opskrbu. Raspodjela sredstava među domovima bila je veoma različita, a ovisila je o tome pod čiju je nadležnost spadao pojedini dom, ali i o subjektivnim krite-

⁶¹ HDA, MPRO, Kabinet pomoćnika, Izvještaji o obilasku domova, Izvještaj o pregledu rada srednjoškolskih internata u Karlovcu, 5. 6. 1947., kut. 8.

⁶² HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujna 1947., kut. 1.

⁶³ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Zdravstveno stanje i higijenske prilike u đačkim domovima – izvještaj, 27. 6. 1947., kut. 8.

⁶⁴ “Uputstvo za donošenje pravila za upravljanje domovima učenika u privredi”, *SL FNRJ*, 38/1949., 4. V. 1949.

rijima i nedostatku pravila i evidencije. Stoga su neki domovi imali sasvim dovoljno mogućnosti za prehranu i opskrbu, a drugi su jedva preživljavali.⁶⁵

Ni smještaj učenika često nije bio primjeren – zgrade samih domova većinom nisu bile adekvatne zbog starosti i nenamjenske gradnje. Namjenski građeni đački domovi bili su 1947. samo u Krku, na Bolu, u Senju i u Zagrebu (I. srednjoškolski, muški i partizanski) te zgrade đačkih domova učiteljskih škola u Zagrebu, Čakovcu i Pakracu. Ostali domovi bili su građeni prije ili nakon Prvoga svjetskog rata za mnogo manji broj učenika, a velik je dio domova bio smješten u zgradama bivših samostana i sjemeništa (u Varaždinu, Koprivnici, Sinju, Šibeniku, Požegi i Zagrebu). Neki su domovi smješteni i u hotelskim zgradama (Makarska i Dubrovnik), a mnogi u prostorima građanim za privatne stanove ili urede.⁶⁶ Zbog nedostatka dvorišta ili igrališta, u mnogim se domovima nisu mogli provoditi ni sportski sadržaji ili jutarnja gimnastika.⁶⁷

Nedostajalo je učionica, spavaonica, blagovaonica, kupaonica i zahoda, samo u malom broju domova postojao je vodovod, a higijena se obavljala u laborima u spavaonicama ili ljeti u dvorištima. Zbog nedostatka zahoda, sanitarni su čvorovi često bili zaštopani, a zahodi su pretvarani u čučavce, zbog čega se prljavština raznosila po svim prostorijama doma. Neki su domovi oskudijevali i vodom – u Kastvu, Trogiru ili na Hvaru, što je dodatno doprinosilo lošim higijenskim uvjetima.⁶⁸

Moralo se improvizirati, što je rezultiralo lošim zdravstvenim uvjetima i niskim standardom života u tim domovima. Često su prostorije bile napuklih zidova, vlažnih ili oštećenih podova, potrganih prozora, prljave i neuredne, spavaonice vlažne i natrpene. Higijenski su uvjeti, pogotovo u domovima učenika u privredi, bili loši, a mnogi domovi nisu imali ni odvojene bolesničke sobe. Sistematski pregledi učenika i higijenski nadzor zdravstvenih ustanova također se nisu provodili u svim domovima, iako je sve to bilo propisano pravilnicima i uputama o đačkim domovima. Razlog je bila nedovoljna organizacija mjerodavnih ustanova te nedostatak medicinski obrazovanih kadrova. Mnogi učenici koji su cijelu godinu boravili u učeničkome domu nisu bili ni jednom liječnički pregledani.⁶⁹ Kada su se pregledi i radili, to bi se obavljalo površno zbog prezaposlenosti liječnika, pa se događalo da liječnici previde i ozbiljnije bolesti kod pojedinih učenika.⁷⁰

⁶⁵ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Izvještaj o sprovođenju zaključaka srednjoškolskih rukovodilaca, 1947.

⁶⁶ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Zdravstveno stanje i higijenske prilike u đačkim domovima – izvještaj, 27. 6. 1947., kut. 8.

⁶⁷ *Isto.*

⁶⁸ *Isto.*

⁶⁹ HDA, MPRO, 2.2.1. ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujan 1947., kut. 1.

⁷⁰ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Zdravstveno stanje i higijenske prilike u đačkim domovima – izvještaj, 27. 6. 1947., kut. 8.

Zbog takvih uvjeta učenici su se često razbolijevali – javljala se tuberkuloza i razne bolesti dišnih putova, crijevne bolesti, a česti su bili i nametnici – uši i buhe.⁷¹ Nerijetko su se na mjestima higijeničara zapošljavale osobe-domaćice sa smislom za održavanje čistoće i njegu bolesnih.⁷² Situacija se nastojala poboljšati boljom suradnjom Ministarstva zdravstva sa zdravstvenim tijelima na terenu. Higijenske prilike popravljene su u domovima u Gospiću, Delnicama, Sisku te partizanskome đlačkom domu u Zagrebu.⁷³

Velik je problem u učeničkim domovima bila i nabavka inventara, pogotovo kreveta, jer ih nije bilo moguće nabaviti na tržištu. Nije bila rijetkost da zbog nedostatka namještaja, prostora, ali i postelnoga rublja po dvoje ili troje učenika spava u jednom krevetu (ženski dom u Karlovcu), i to na slamaricama, a u nekim su domovima učenici spavali i na podu (Zadar, Makarska). U Lici je bio uveden sustav širokih kreveta na kojima je i predviđeno da spava po dvoje učenika.⁷⁴

Za 1948. zbog velikih je potreba za inventarom izrađen plan svih potreba u đlačkim domovima. Prema njemu je za tu godinu nedostajalo primjerice 1600 kreveta, 2800 madraca, 4370 pokrivača, 26 241 plahta, 12 210 jastučnica.⁷⁵

Učenici također nisu imali dovoljno rublja i odjevnih predmeta. Često bi imali samo dva para rublja, od čega bi jedan nosili dok bi drugi bio u pranju.⁷⁶ Usporedbe radi, svakom je učeniku, prema propisima, trebalo osigurati jedan zimski kaput, dva odijela, dva radna odijela, tri para rublja, dva para spavaćega rublja, dva para cipela, jedne tenisice, šest pari čarapa, jednu kapu i šest rupčića.⁷⁷

Zbog takva je stanja krađa bila učestala pojava – učenici su krali jedni od drugih, osobito odjeću, ali i izvan domova, po trgovinama. Nered, krađe, neurednost i zapuštenost bili su slika većine đlačkih domova i internata u Hrvatskoj u to vrijeme.

Velik je problem u domovima bio i nedostatak školovanih odgajatelja – to su često bile osobe bez stručne sprema, iskustva ili čak općega obrazovanja.⁷⁸

⁷¹ Čedomir VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945. – 1950.*, Zagreb, 2003., 98.

⁷² HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odsjeka za đlačke domove, Izvještaj za listopad, studeni i prosinac 1947., 1. 1. 1948., kut. 1.

⁷³ *Isto.*

⁷⁴ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Zdravstveno stanje i higijenske prilike u đlačkim domovima – izvještaj, 27. 6. 1947., kut. 8.

⁷⁵ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odsjeka za đlačke domove, Izvještaj za listopad, studeni i prosinac 1947., 1. 1. 1948., kut. 1.

⁷⁶ HDA, MPRO, 2.2.9. Izvještaji o obilasku domova, Izvještaj o pregledu rada srednjoškolskih internata u Karlovcu, 1947.

⁷⁷ “Uputstvo za donošenje pravila za upravljanje domovima učenika u privredi”, *SL FNRJ*, 38/1949., 4. V. 1949., 536.

⁷⁸ HDA, MPRO, Izvješća odjela za predškolski i vanškolski odgoj, 1948.-1949., Izvještaj od 1. 1. 1948., 1; HDA, CK SKH, Politbiro, Informacije o stanju u đlačkim domovima, 1950.

Iako su formalne preporuke za zapošljavanje odgajatelja u početku bile potpuna srednja škola, Ministarstvo prosvjete je zbog nedostatka zadovoljavajućih kadrova snizilo kriterije na završena četiri razreda gimnazije i 18 godina života. Uz to se tražila i preporuka omladinskih organizacija i Narodne fronte.⁷⁹

U nekim domovima odgajatelja uopće nije bilo, a ako ih je bilo, onda ih je bilo premalo. Najbolje je stanje bilo u gimnazijskim domovima, u kojima je na 60 učenika dolazio jedan odgajatelj, a lošije je bilo u stručnim srednjim školama, u kojima se jedan odgajatelj brinuo i za do tri puta više učenika (primjerice za 127, 148 ili 188 učenika). U domu poljoprivrednoga tehnikuma u Poreču nije bilo ni upravitelja ni odgajatelja, pa je te dužnosti obavljao jedan učenik trećega razreda.⁸⁰ Pogotovo je u domovima učenika u privredi vladala nedisciplina, a učenici su u velikom broju imali i loš uspjeh u školi.⁸¹ Odgajatelji su često maltretirali i fizički kažnjavali pitomce. U jednom je domu odgajatelj tukao đake, kažnjavao ih nedavanjem hrane, nasilnim opijanjem ili istjerivanjem iz kreveta na kišu.⁸² Na loš sastav odgajatelja upozoravao je Centralni komitet NOH-a navodeći primjere loših kadrova – u đačkome domu u Kutini odgajatelj je bio bivši ustaški zastavnik, dakle za komunističku vlast politički i ideološki nepodoban, a u Sisku je primjerice za odgajatelja postavljen bivši mesar, koji je učenike vezivao i zatvarao u podrum.⁸³

Da poboljša takvu situaciju, Ministarstvo prosvjete organiziralo je za postojeće odgajatelje tečajevе na kojima su oni dopunjavali svoja znanja iz stručnih predmeta – pedagogije, psihologije i dr., zatim organizacije rada domova i predmeta za izvanškolski rad te općeobrazovnih – povijesti FNRJ i biologije.⁸⁴ Zbog nedostatka odgajatelja Ministarstvo je učestalo pozivalo sve zainteresirane da se uključe u rad đačkih domova, gdje bi se usporedno s praktičnim radom osposobljavali za taj posao, a naknadno bi položili i odgovarajuće tečajevе.⁸⁵

Uprave u đačkim domovima, kao i u školama, kao prioritet su postavljale učenje, koje je trebalo poticati organiziranjem kružoka u kojima bi bolji učenici pomagali slabijima. No i uspješnost učenja u domovima bila je vrlo neujednačena. Isto je tako, prema mišljenju mjerodavnih tijela, na veoma niskim ra-

⁷⁹ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujun 1947., kut. 1.

⁸⁰ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Materijalno stanje i domovi, 1948.

⁸¹ HDA, CK SKH, Politbiro, Pozivi i prilozi za sjednice, Informacije o stanju u đačkim domovima, 1950.

⁸² HDA, RK SSOH, Četvrti kongres NOH-a, 1953., Izvještaj o radu organizacije i CK između Trećeg i Četvrtog Kongresa omladine Hrvatske; "Postavlja se pitanje javnog žigosanja režima u većini zagrebačkih omladinskih domova", *Narodni list* (Zagreb), 19. I. 1954.

⁸³ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Đački domovi, Uputa CK NOH-a svim oblasnim komitetima NO i GK Zagreb o stanju u đačkim domovima, 27. 12. 1949.

⁸⁴ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odjela za srednje školstvo, Izvještaj za srpanj, kolovoz i rujun 1947., kut. 1.

⁸⁵ "Pojačati kadar odgojitelja u đačkim domovima", *Vjesnik NFH*, 8. IX. 1947., 2.

zinama bio odgoj mladih i njihovo ideološko usmjeravanje, što se u to vrijeme postavljalo kao jedan od najvažnijih zadataka. Taj je segment zapušten zbog većih problema – održavanja domova, opskrbe hranom i inventarom te nedostatka kvalitetnih kadrova. Upravitelji su bili ili “slabi” ili preopterećeni administracijom i poslovima ekonomista, pa nisu imali ni vremena ni sposobnosti obavljati i odgojne dužnosti prema mladima. Izvanškolske aktivnosti u većini domova također nisu postojale, a kod nekih ravnatelja detektirana je i “ravno-dušnost i nezainteresiranost za rad”⁸⁶

Od uprava domova očekivalo se da organiziraju i kulturne i zabavne sadržaje za svoje pitomce u obliku kolektivnih posjeta kazalištima, kinima, koncertima i drugim kulturnim priredbama, što se međutim provodilo samo ponegdje.

Zbog lošeg stanja u domovima, pogotovo onih učenika u privredi, Ministarstvo rada – pod čijim su patronatom ti domovi bili – na sastanku u prosincu 1949. donijelo je odluku o akciji poboljšanja uvjeta u tim domovima. Nju su od siječnja 1950. trebale provoditi vlasti i sve masovne organizacije kulturnim i političkim radom u domovima, održavanjem priredbi i sakupljanjem sredstava namijenjenih poboljšanju uvjeta života u domovima učenika u privredi te jačanjem povezivanja rada omladinske organizacije i “narodne vlasti”⁸⁷

Zaključak

U neposrednom poraću, zbog velike razrušenosti ratom opustošene zemlje, bila je potrebna njezina obnova i modernizacija, za što je bilo nužno obrazovano i osposobljeno stanovništvo koje bi ih moglo provesti. Budući da je stanovništvo FNRJ, a time i NRH, bilo velikim dijelom nepismeno i neobrazovano, vlasti su započele kampanju masovnog opismenjivanja i obrazovanja svih slojeva stanovništva koje bi doprinijelo što bržoj industrijalizaciji, modernizaciji i razvitku zemlje. Naglasak je pritom bio na mladima, koji su činili većinu stanovništva. Time je uvjetovan nagli porast i osnutak raznih vrsta škola te, u skladu s tim, učenika koji su u svim dijelovima NRH poticali na školovanje za potrebna zanimanja.

Slijedeći naglo povećanje broja školskih ustanova, došlo je do osnivanja i većeg broja novih đačkih domova zamišljenih kao ustanove za odgoj i obrazovanje djece koja su se školovala izvan mjesta prebivališta. Od 85 đačkih domova, koliko ih je bilo 1945., njihov se broj do 1950. gotovo udvostručio, a broj učenika koji je u njima boravio porastao je s oko 8000 na oko 24 000 – dakle utrostručio se.

⁸⁶ HDA, MPRO, 2.2.1, ulazna izvješća o radu odjela HDA MPRO pomoćniku ministra; Izvješća odsjeka za đačke domove, Izvještaj za listopad, studeni i prosinac 1947., 1. 1. 1948., kut. 1.

⁸⁷ HDA, RK SSOH, Komisija za škole, Đački domovi, Uputa CK NOH-a svim oblasnim komitetima NO i GK Zagreb o stanju u đačkim domovima, 27. 12. 1949.

Iako su đački domovi bili osnivani s dobrom namjerom te je njihovo djelovanje vladinim pravilnicima i uputama osmišljeno veoma detaljno, zbog više razloga svrha njihova djelovanja nije mogla biti ispunjena u mjeri u kojoj je to bilo potrebno. Nepravilnosti u njihovu funkcioniranju počinjale su od načina primanja djece u domove, kroničnog nedostatka kvalitetnih, kvalificiranih kadrova koji bi u njima radili do financijskih razloga, koji su kontinuirano bili velik problem. Stalan nedostatak novca utjecao je na rad domova, koji zbog toga nisu mogli biti kvalitetno opremljeni ni opskrbljeni te su djeca u njima često živjela u veoma nepovoljnim uvjetima. Nedostatak hrane nije bila rijetkost, kao ni odjeće ili higijenskih potrepština. Uvjeti za život, a kamoli za učenje ili rad – što je bila obveza djece u domovima učenika u privredi – bili su veoma loši, što se odražavalo i na školske rezultate. Ipak, postojala je razlika u kvaliteti života u đačkim domovima, a ona je ovisila o mjerodavnosti vladinih ili lokalnih tijela nad vrstom đačkih domova, ali i o sposobnosti upravitelja pojedinog doma i angažmanu oko poboljšanja uvjeta u domu. Najbolje su prolazili đački domovi pri gimnazijama, a najlošiji su bili oni učenika u privredi, pri čemu su te učenike i često maltretirali poslodavci.

Nedostatak kvalificiranih kadrova također je bio ogroman problem jer su kvalitetni kadrovi bili najvažnija karika u radu s djecom odvojenom od svojih domova i obitelji, kojima je bila neophodna njihova stručna pomoć. S djecom u đačkim domovima tako su često radili ljudi potpuno nekvalificirani za zadatke koje su trebali obavljati.

Usprkos naporima vlade da donošenjem raznih pravilnika i uputa o radu đačkih domova te potrebi provedbe pozitivnih promjena da bi se stanje na terenu poboljšalo, čini se da bitnih promjena nije bilo, a uvjeti života u većini domova ipak su ostali ispod zadovoljavajuće razine.

SUMMARY

PUPILS' DORMS IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CROATIA
FROM 1945 TO 1954 – EDUCATIONAL INSTITUTIONS OR
“FOOD AND BED ASYLUMS”?

The aim of this study was to determine the organization, status and living conditions of the pupils' dorms in the People's Republic of Croatia in the immediate post-war period and the newly established communist government, as well as the number of dorms and their residents. The paper was mainly written through the research of the unpublished archival records, newspapers and the available literature. The campaign of mass literacy, education and the rapid industrialization of the country with the aim of faster development caused a sharp rise in the number of schools and pupils in all parts of the People's Republic of Croatia. Thus it produced the establishment of the large number of pupils' dorms as the educational institutions for children who went to schools outside their places of residence. Although the pupils' dorms were founded in good faith, and their functioning was designed in great detail, the purpose for their work could not have been completed to the extent it was necessary for several reasons. Primarily, those were the financial reasons – a constant lack of money for the quality equipment, supply and functioning of the dorms, and then there was also the chronic missing of well-trained and skilled personnel. Besides, depending on the jurisdiction of the government or local authorities on the certain type of pupils' dorms, there was a huge difference in their work. Despite the Government's efforts to improve the situation on the ground by issuing the regulations and guidelines on the work of pupils' dorms, there were no significant improvements, and the living conditions in most dorms still remained below the acceptable level.

Key words: Federative People's Republic of Yugoslavia, People's Republic of Croatia, Post-war period, Socialism, Pupils' dorms, Children, Schooling